

ILIAS LATINA 161-251:
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΛΟΓΙΚΗ ΤΕΧΝΙΚΗ
ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗ

Η *Ilias Latina*, μια επιτομή της ομηρικής *Ιλιάδας* σε 1070 λατινικούς εξαμέτρους,¹ αποδίδει τις ομηρικές ραψωδίες άνισα. Στη μελέτη αυτή θα με απασχολήσει ο τρόπος με τον οποίο ο μεταφραστής συμπύσσει τον αρχαϊκό και τρωικό κατάλογο του Β της *Ιλιάδας* καθώς και οι αφηγηματικές τεχνικές που χρησιμοποιεί. Το εκτενές και λεπτομερειακό υπόμνημα του Μ. Scaffai για την *Ilias Latina* και μια σειρά άρθρων του Φ. Πολυμεράκη αποτελούν τη βάση της δικής μας έρευνας.² Είναι αυτονόητο ότι η παρούσα μελέτη περιορίζεται στο να συμπληρώσει και να διευρύνει, όπου είναι αυτό δυνατό, τον προβληματισμό του Scaffai και του Πολυμεράκη με σκοπό να αναδείξει τη μεταφραστική ποιητική του συγκεκριμένου τμήματος της επιτομής. Το τμήμα της επιτομής που αφιερώνεται στους δύο ιλιαδικούς καταλόγους είναι ιδιαίτερα εκτενές (161-

---

Ευχαριστίες οφείλονται στον συνάδελφο Φ. Πολυμεράκη, λέκτορα Λατινικής Φιλολογίας στο Τμήμα Φιλολογίας του Παν/μίου Ιωαννίνων, του οποίου το ερευνητικό ενδιαφέρον για την *Ilias Latina* αποτέλεσε την αφορμή να γνωρίσω και να εκτιμήσω αυτό το κείμενο.

1. Για την πατρότητα και τη χρονολόγηση της επιτομής βλ. J. Tolkiehn, *Omero e la poesia latina (Homer und die römische Poesie)*, Λιψία 1900, μτφρ. Μ. Scaffai, Μπολόνια 1991, σσ. 131-136. Πρώτος ο Η. Schenkle απέδωσε τη συγγραφή της επιτομής στον Βαίβιο Ιταλικό. Βλ. Η. Schenkle, «Zur *Ilias Latina* des Italicus», *WS* 12 (1890) 317-318.

2. Μ. Scaffai, *Ilias Latina. Introduzione, edizione critica, traduzione italiana e commento*, Bologna 1982 (στο εξής: *Ilias Latina*). Ο Πολυμεράκης, σε μια σειρά άρθρων του που αφορούν τη Λατινική *Ιλιάδα*, διατυπώνει εύστοχες παρατηρήσεις σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο ο Βαίβιος μεταβάλλει την «ποιητική» του πρωτοτύπου και διεκδικεί την αυτονομία του σε σχέση με το ομηρικό κείμενο. Βλ. Φ. Πολυμεράκης, «Μεταφραστικές εκδοχές του προοιμίου της *Ιλιάδας* στους αυτοκρατορικούς χρόνους» στα *Πρακτικά Ζ' Πανελληνίου Συμποσίου Λατινικών Σπουδών*, Θεσσαλονίκη 2003, σσ. 222-233· ο ίδιος, «Τεχνικές εκρωμαϊσμού της ομηρικής προφητείας (Υ 302-308) στη Λατινική *Ιλιάδα*», *Δωδώνη: Φιλολογία* 32 (2003) 221-248· ο ίδιος, «Όψεις μεταφραστικής ποιητικής στη Λατινική *Ιλιάδα*: Η απόδοση της ομηρικής ραψωδίας Σ», *Ελληνικά* 54 (2004) 179-201 (στο εξής: «Όψεις μεταφραστικής ποιητικής») και ο ίδιος, «Το επεισόδιο της μονομαχίας Πάρη – Μενελάου στη Λατινική *Ιλιάδα*», *Δωδώνη: Φιλολογία* 34 (2005) 113-156 (στο εξής: «Το επεισόδιο της μονομαχίας»). Βλ. επίσης G. Broccia, «L'Omero latino ovvero l'infedeltà programmatica. Nota a *IL* 252-343», *Euphrosyne* 16 (1988) 169-181 (εξετάζει το επεισόδιο του Πάρη και της Ελένης στη ραψωδία Γ της *Ιλιάδας*).

251: 91 στίχοι),³ γεγονός που εξηγείται από το ότι παρέχει στο μεταφραστή τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσει το προσφιλέστερο σε αυτόν αφηγηματικό ύφος του Βιργιλίου.⁴

1. Επίκληση στις Μούσες

Ο κατάλογος των αχαιικών και τρωικών δυνάμεων προαναγγέλλεται όπως ακριβώς στο Β της Ιλιάδας με την επίκληση στις Μούσες (B 484-493, *Il. Lat.* 161-166):⁵

Vos mihi nunc, Musae –quid enim non ordine nostis?–
nomina clara ducum clarosque referte parentes
et dulces patrias: nam sunt haec munera vestra.
Dicamus quot quisque rates ad Pergama duxit
et coeptum peragamus opus, sitque auctor Apollo
aspiretque libens operi per singula nostro.⁶

Από τη σύγκριση του προοιμίου του ιλιαδικού καταλόγου με αυτό της επιτομής προκύπτουν αξιοσημείωτες ομοιότητες: η επίκληση απευθύνεται συλλογικά στις Μούσες (B 484 *ἔσπετε νῦν μοι, Μοῦσαι* / 161-162 *vos mihi nunc, Musae ... referte*), ενώ η εξάρτηση από το ομηρικό πρωτότυπο σημαίνεται και με τις ανταποκρίσεις λέξεων (*mihi – μοι, nunc - νῦν*) και συντακτικών τρόπων (*ἔσπετε ... μοι / mihi ... referte*). Ωστόσο τα ποιητικά χαρακτηριστικά των Μουσών που επικαλείται ο Βαίβιος συναρτώνται με τη μεταφραστική του δραστηριότητα. Συγκεκριμένα, η χρήση του ρηματικού τύπου *referte* (162) αναδεικνύει τον δευτερογενή χαρακτήρα της αφήγησης των Μουσών, αφού η μνημονική αναπαραγωγή των στοιχείων του καταλόγου κατοχυρώνεται ως λογοτεχνική μνήμη.⁷ Επιπρόσθετα η

3. Ο Πολυμεράκης, «Όψεις μεταφραστικής ποιητικής», ό.π., 180 επισημαίνει ότι «μερικές ραψωδίες της *Ιλιάδας* αποδίδονται με τρεις τέσσερις στίχους και άλλες με περισσότερους από εκατό».

4. Για τα κριτήρια του μεταφραστή της επιτομής στα οποία υπόκειται η μεγαλύτερη ή μικρότερη σύντμηση των ομηρικών ραψωδιών βλ. M. Scaffai, «Aspetti e problemi dell'*Il. Latina*», *ANRW* II/32/3 (1985) 1932 (στο εξής: «Aspetti e problemi»): «con maggiore ampiezza sono epitomate quelle parti che più agevolmente potevano essere rinarrate in stilo virgiliano, come la contesa in A o il catalogo in B, e poi le scene di battaglia ... e le parti patetiche di supplica, episodi nell'*“Iliade”* che anche la scuola in Roma aveva contribuito a rendere popolari».

5. Για τα ιδιαίτερα τυπολογικά χαρακτηριστικά του προοιμίου του καταλόγου στο Β της *Ιλιάδας* βλ. W. W. Minton, «Invocation and Catalogue in Hesiod and Homer», *TAPhA* 93 (1962) 204-207.

6. Όλες οι παραπομπές στην *Ilias Latina* είναι από την έκδοση του Scaffai, *Ilias Latina*, ό.π.

7. Το πρόθεμα *re-* του ρήματος *referre* αφενός αναδεικνύει τη συμβολή της μνημονικής

γνωστική δυνατότητα των «μεταφραστικών» Μουσών (quid enim non ... postis) εξειδικεύεται στην αναπαραγωγή της αφηγηματικής οργάνωσης του πρωτοτύπου με ακρίβεια (ordine: ο όρος παραπέμπει και στην έννοια της ακρίβειας της μετάφρασης και στην έννοια της αφηγηματικής δομής).⁸ Η γνώση των «μεταφραστικών» Μουσών που επικαλείται ο Βαίβιος δεν σχετίζεται τόσο με την αυθεντική γνώση ενός αυτόπτη μάρτυρα όσο με την «τεχνική και πραγματολογική αρτιότητα» (ordine) της επαναδιήγησης του ομηρικού κειμένου. Η αυθεντικότητα της αφήγησης των Μουσών συναρτάται με την αφηγηματική τους επάρκεια την οποία καλούνται να μεταδώσουν στον μεταφραστή.⁹

Στην περίπτωση της απόδοσης του ομηρικού *οἱ τινες ἡγεμόνες Δαναῶν καὶ κοῖρανοι ἦσαν* (B 487) διαπιστώνουμε ποσοτική διεύρυνση του πρωτοτύπου (162-163 *nomina clara ducum clarosque referre parentes / et dulces patrias*) που οφείλεται στις ερμηνευτικές προθέσεις του Βαίβιου Ιταλικού. Εφόσον, όπως και τα σχόλια bT σημειώνουν, η φράση *οἱ τινες* του στ. 487 υποδηλώνει το γένος (parentes), τον τόπο καταγωγής (patrias) καθώς και το όνομα των αρχηγών (nomina),¹⁰ η ποσοτική διεύρυνση μπορεί σαφώς να αποδοθεί στις ανάγκες επεξήγησης του πρωτοτύπου. Επιπρόσθετα, ο μεταφραστής επιχειρεί να δώσει το περίγραμμα της παραδοσιακής τυπολογίας του καταλόγου¹¹ (υπερίσχυση των κυρίων ονομάτων (nomina ducum), των πατρωνυμίων (parentes) και των τοπωνυμίων (patrias)), η πληρότητα του οποίου εναπόκειται στην απόλυτη δικαιοδοσία των Μουσών (163 *nam sunt haec munera vestra*). Η διπλή

ικανότητας των Μουσών στην αποτελεσματικότητα και αξιοπιστία της αφήγησης (referre = ανακαλώ στη μνήμη) και αφετέρου παραπέμπει στον δευτερογενή χαρακτήρα της αφήγησης των Μουσών (referre = αναδιηγούμαι το ομηρικό κείμενο).

8. Σχετικά με τη σημασία του όρου *ordo* βλ. A. Barchiesi, «Rappresentazioni del dolore e interpretazione nell'Eneide», *A&A* 40 (1994) 117: «τάξις è un termine retorico che, come il latino *ordo*, indica l'arrangiamento dei fatti in un racconto».

9. Στο σημείο αυτό αξιοποιούμε τις παρατηρήσεις του Δ. Μαρωνίτη, «Αοιδός-αφηγητής-ποιητής: Εσωτερική ποιητική της Οδύσσειας», *Ομηρικά Μεγαθήματα. Πόλεμος – ομιλία – νόστος*, Κέδρος, Αθήνα 1999, σ. 171.

10. Βλ. G. S. Kirk, *Ομήρου Ιλιάδα. Κείμενο και ερμηνευτικό υπόμνημα*, τ. Α' (ραφ. Α-Δ), επιμ. Δ. Ιακώβ - Α. Ρεγκάκος, μτφρ. Η. Τσιριγκάκης, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2003, σ. 298 ad 491-493.

11. Σχετικά με την παραδοσιακή τυπολογία του καταλόγου βλ. H. Trüb, *Kataloge in der griechischen Dichtung*, Ζυρίχη 1952, σσ. 13-40 και W. Kühlmann, *Katalog und Erzählung. Studien zu Konstanz und Wandel einer literarischen Form in der antiken Epik*, Diss., Freiburg 1973, σσ. 41-54. Για την ονοματοκεντρικότητα ως το βασικό ειδολογικό χαρακτηριστικό γνώρισμα του ομηρικού καταλόγου βλ. E. Visser, *Homers Katalog der Schiffe*, Στουτγάρδη - Λιψία 1997. Ιδιαίτερα σημαντική βοήθεια παρέχει και η συστηματική κωδικοποίηση των τυπικών χαρακτηριστικών του καταλόγου που επιχειρεί η Εβίνα Σιστάκου, «Παράδοση και νεοτερικότητα στον κατάλογο των Αργοναυτών (Απολλ. Ροδ. Αργ. 1.23-233)», *Ελληνικά* 51 (2001) 231-264.

αντωνυμική παρουσία των Μουσών (vos – vestra) στην αρχή του στ. 161 και στο τέλος του στ. 163 αντίστοιχα, που αναπαράγει τη διπλή αναφορά των Μουσών στο ομηρικό πρωτότυπο (B 484 και 491), επικυρώνει την απόλυτη εξάρτηση του μεταφραστή από τις Μούσες. Συνεπώς, σ' αυτή την προγραμματική επίκληση στις Μούσες δίνεται η εντύπωση πως η μεταφραστική ποιητική του τμήματος που ακολουθεί υπόκειται στους παραδοσιακούς ειδολογικούς κανόνες του ομηρικού καταλόγου.

Ωστόσο με τους προσδιορισμούς clara (nomina), claros (parentes) και dulces (patrias) ο μεταφραστής εισάγει μιαν άλλη παράμετρο που διαφοροποιεί εν μέρει τον κατάλογό του από το αντίστοιχο ομηρικό πρότυπο και σχετίζεται με την εναλλαγή της τονικότητας: ο κατεξοχήν θεματικός πυρήνας του ηρωικού έπους, τα κλέα ἀνδρῶν (clara – claros), υφίσταται μια ποιοτική εμβάθυνση σε συγκινησιακό επίπεδο (dulces) και ως εκ τούτου ο επικός κώδικας αμβλύνεται μέσω της συνύπαρξης τονικών διακυμάνσεων.¹²

Ένα ακόμη σημείο διαφοροποίησης της επίκλησης της *Ilias Latina* από την ιλιαδική είναι η προσθήκη του θέματος της βοήθειας του Απόλλωνα με την παραδοσιακή του ιδιότητα ως adiutor carminis.¹³ Η προβολή αυτού του θέματος δεν έχει την τυπική μορφή μιας άμεσης επίκλησης, αλλά εμφανίζεται σε μια παραλλαγή της που θα μπορούσε να ονομαστεί δυνητική και συγκεκριμένα στην ευχετική της τροπή (165-166 sitque auctor Apollo / aspires libens operi per singula nostro). Από τη δυνατότητα εκπλήρωσης της ευχής του μεταφραστή απορρέει η πεποίθησή του ότι είναι εφικτό να αποδώσει ακριβώς το μέγεθος των συγκεντρωμένων στρατευμάτων και την πληθώρα των πολεμιστών (164 Dicamus quo t qui s que rates ad Pergama duxit). Αυτή η προγραμματική «διακήρυξη δεξιοτεχνικής καταλογογράφησης»¹⁴ δεν οφείλεται μόνο στην προσδοκώμενη συνδρομή του Απόλλωνα αλλά και στην υπερβολική προσήλωση του μεταφραστή στο αρχετυπικό ιλιαδικό πρότυπο, όπως δηλώνεται με τη φράση operi per singula nostro που ισοδυναμεί με τη διατύπωση operi quod nos per singula scribemus.¹⁵

Συνεπώς το «ποιητικό» προφίλ του μεταφραστή συγκροτείται με βάση το παραδοσιακό σύμπλεγμα Μούσας-ποιήματος-ποιητή,¹⁶ έτσι όπως

12. Στο σημείο αυτό αξιοποιούμε τις αξιολογικές παρατηρήσεις που έχει διατυπώσει η Εβίνα Σιστάκου αναφορικά με τον κατάλογο των Αργοναυτών στον Απολλώνιο Ρόδιο. Βλ. Σιστάκου, ό.π., 231-264 (κυρίως σσ. 261-262).

13. Βλ. το σχόλιο του Scaffai, *Ilias Latina*, ό.π., σ. 236 ad 165.

14. Την έκφραση στα εισαγωγικά δανείζομαι από τη Σιστάκου, ό.π., 242.

15. Βλ. Scaffai, *Ilias Latina*, ό.π., σ. 236 ad 166: «È il preannuncio della precisione (a d e c e s s o) con cui Bebio riporterà nei versi successivi il catalogo di guerrieri e navi».

16. Για τη βασική βιβλιογραφία σχετικά με τα κύρια χαρακτηριστικά της ομηρικής

σχηματίζεται από τη χρήση του α΄ πληθ. προσώπου (dicamus – peragamus) και της συνάφειας operi nostro,¹⁷ ενώ ως τελικός ρυθμιστής (auctor) του ποιητικού αποτελέσματος προβάλλεται ο Απόλλων.

2. Αχαιϊκός κατάλογος

Για να κατανοήσουμε τη λογική στην οποία υπόκειται η σμίκρυνση του ομηρικού καταλόγου των Αχαιών θα επιχειρήσουμε μια σύγκριση ως προς το ποσόν και το ποιόν των ονομάτων που χρησιμοποιούνται στην επιτομή.¹⁸

	Κατάλογος Αχαιών Όμηρος (B 494-760)	Κατάλογος Αχαιών (Επιτομή, Il. Lat. 167-221)
Ονόματα ηρώων	45	41
Γενεαλογικά	56	9
Μυθολογικά	30	–
Τοπωνύμια	207	4
Εθνικά	37	13
Σύνολο	375	67

πίστης στις Μούσες και τα συναφή θέματα ποιητικής αυτογνωσίας του έπους παραπέμπω στον R. Kanicht, *Η παλαιά διαμάχη ποίησης και Φιλοσοφίας*, μτφρ. Δ. Ιακώβ, Λωτός, ²1997, σ. 33 σημ. 19.

17. Ενώ η παρουσία του ποιητή-μεταφραστή υποδηλώνεται με αντωνυμικό τρόπο (mihi ... referte, operi ... nostro) σηματοδοτεί κυρίως τον ρόλο του ως ακροατή των Μουσών ή ως δέκτη της θείας επίνοιας του Απόλλωνα. Επιπλέον οι γραμματικές ενδείξεις της παρουσίας του ποιητή-μεταφραστή (mihi, dicamus, peragamus, nostro) δεν υποβάλλουν την ποιητική του αυτονόμηση, αλλά την ενσωμάτωσή του στο αρχαϊκό σχήμα ποιητικής της *Ιλιάδας*, όπου φορέας της παραγωγής, υπό την προστασία των Μουσών, είναι ο ποιητής. Βλ. σχετικά Δ. Μαρωνίτης, *Επιλεγόμενα στην ομηρική Οδύσσεια*, Αθήνα, Κέδρος, 2005, σσ. 84-89 και το κατ' εξοχήν σχετικό βιβλίο του H. Maeler, *Die Auffassung des Dichterberufs im frühen Griechentum bis zur Zeit Pindars* [Hypomnemata, 3], Göttingen 1963. Για τη σύνθετη σχέση ανάμεσα στη θεϊκή εύνοια, που προσφέρει το ποιητικό χάρισμα, και τον άνθρωπο που παραλαμβάνει και αξιοποιεί το θεϊκό δώρο (σύστημα διπλής αιτιότητας) βλ. Δ. Ι. Ιακώβ, *Η ποιητική της Αρχαίας Ελληνικής Τραγωδίας*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1998, σσ. 15-40. Η θεϊκή αφετηρία της ποιητικής δραστηριότητας εκφράζεται στη λατινική ποίηση μέσω του όρου vates. Βλ. σχετικά J. K. Newman, *Augustus and the New Poetry*, Collection Latomus vol. 88, Βρυξέλλες 1967, σσ. 99-206.

18. Σημαντική βοήθεια για τη σύγκριση αυτή παρέχει η εργασία της Σιστάκου, ό.π., 241, όπου δίνεται ένας ιδιαίτερα κατατοπιστικός πίνακας με τα αριθμητικά δεδομένα που θα αποτελέσουν τη βάση της μελέτης μας.

Διευκρινίζουμε ότι στα 41 ονόματα των Αχαιών της επιτομής πρέπει να συνυπολογίσουμε και τα ονόματα του Διομήδη, του Ευρύπυλου, του Οδυσσέα και του Φιλοκτήτη που αναφέρονται από τον Βαίβιο είτε με τα πατρωνυμικά τους (Tydides, Euhaemone natus = Ευρύπυλος, Poeante satus = Φιλοκτήτης) είτε με βάση την εθνική τους καταγωγή (Ithaci sollertia = Οδυσσέας). Συνεπώς ο αριθμός των αναφερόμενων ηρώων και στην επιτομή είναι ίσος με αυτόν της *Ιλιάδας*, δηλ. 45 με τη διαφορά ότι αντί του Νιρέα ο Βαίβιος εισάγει στον κατάλόγο του τον Τεύκρο.¹⁹ Ο αριθμός 45 της επιτομής προσαυξάνεται κατά 3 ονόματα αν συνυπολογίσουμε τη διπλή αναφορά στον Αίαντα τον Τελαμώνιο, στον Αίαντα τον Λοκρό και στον Αχιλλέα.

Από τα αριθμητικά δεδομένα προκύπτει πως στον ιλιαδικό κατάλογο η περίσσεια των τοπωνυμίων και των εθνικών ονομάτων συνιστά τη βαθύτερη ουσία του, ενώ στην επιτομή η επικέντρωση στο *quisque quisque* (164), όπως προγραμματικά δηλώνεται στο προοίμιο του καταλόγου, σηματοδοτεί και τη μετατόπιση του κέντρου βάρους του καταλόγου. Η γεωγραφική ακολουθία²⁰ δεν αποτελεί για τον Βαίβιο το βασικό κριτήριο δόμησης της σειράς των λημμάτων· κυρίως τον ενδιαφέρουν τα ανθρωπωνύμια (*quisque*) και η ακρίβεια στην απόδοση του αριθμού (*quis*) των συγκεντρωμένων δυνάμεων.²¹ Ειδικότερα, το κριτήριο αφηγηματικής διάταξης των αχαιικών στρατευμάτων επηρεάζεται σε σημαντικό βαθμό από τους μετρικούς περιορισμούς του λατινικού εξαμέτρου στον τρόπο ενσωμάτωσης των αριθμών στη συμβατική του διάρθρωση. Ως εκ τούτου η σειρά των λημμάτων διαφοροποιείται σε σχέση με το ιλιαδικό πρότυπο ικανοποιώντας το κριτήριο της κατηγοριοποίησης του κάθε στρατιωτικού

19. Η ακρίβεια με την οποία ο Βαίβιος αποδίδει όλα τα ανθρωπωνύμια του ομηρικού καταλόγου των Αχαιών καθιστά ύποπτη την αντικατάσταση του Νιρέα από τον Τεύκρο. Ωστόσο δεν αποκλείεται η αντικατάσταση αυτή να είναι συνειδητή επιλογή του μεταφραστή, ο οποίος συνηθίζει τέτοιες επεμβάσεις στο πρωτότυπο. Βλ. σχετικά Scaffai, *Ilias Latina*, ό.π., σ. 243 ad 195 sg.

20. Η βασική δομική αρχή του ομηρικού καταλόγου είναι το γεωγραφικό κριτήριο, δηλαδή η διάταξη των στρατιωτικών τμημάτων σε προφανή γεωγραφική ακολουθία. Βλ. Kirk, ό.π., σ. 318 και Σιστάκου, ό.π., 241: «ο ιλιαδικός κατάλογος συντίθεται από το ανώνυμο πλήθος που αποκτά την ταυτότητά του ανάλογα με τη γεωγραφική του προέλευση». Ο C. R. Beye, «Homeric Battle Narrative and Catalogues», *HSCP* 68 (1964) 350, επισημαίνει ότι στο Β της *Ιλιάδας* η γεωγραφική ακολουθία αποτελεί το κριτήριο ενότητας του καταλόγου των πλοίων, ενώ αντίθετα το κριτήριο ενότητας των *άνδροκτασιών* είναι οι δραματικές μεταβάσεις από λήμμα σε λήμμα.

21. Βλ. Minton, ό.π., 194-195 (σχολιάζει τη χρήση του *σος* στη Θεογ. 965-68 και μιλάει για «quantitative character of this material»), σ. 201 (αναφέρεται στο «enumerative style») και σ. 206 (αναφέρει ότι η γνώση που ζητάει ο ποιητής στην επίκληση του Β της *Ιλιάδας* είναι «enumerative knowledge»).

τιμήματος με βάση τον αριθμό των πλοίων του.²²

Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στην επιρρηματική – τοπική χρήση του *iuxta* σε τρεις περιπτώσεις (στους στίχους 176, 191 και 218), όπου η αυτοαναφορική λειτουργία του συναρτάται με την αφηγηματική οργάνωση των λημμάτων της επιτομής σε σχέση με το πρωτότυπο. Στους στίχους 176 (*quos iuxta* (δηλ. μαζί με τον Μενέλαο και τον Αγαπήνορα) *fidus ... Nestor*) και 218 (*quem* (δηλ. τον Φιλοκτήτη) *sequitur iuxta Podalirius atque Machaon*) ο Βαίβιος με τη χρήση του *iuxta* δηλώνει ότι η αφηγηματική οργάνωση των συγκεκριμένων λημμάτων της επιτομής αναπαράγει πιστά την αντίστοιχη του ομηρικού καταλόγου, πράγμα που επιβεβαιώνεται από τη σύγκριση με τον ιλιαδικό κατάλογο.²³ Δεν συμβαίνει το ίδιο με τον στίχο 191 (*quos iuxta* (δηλ. μαζί με τον Ασκάλαφο, τον Ιάλμενο, τον Αίαντα τον Λοκρό και τον Ευρύπυλο) *Graium murus comitatur Achilles*) αφού ελέγχοντας την αφηγηματική οργάνωση του πρωτοτύπου διαπιστώνουμε ότι το λήμμα για τον Αχιλλέα (B 681-94) δεν γειτνιάζει με κανένα από τα λήμματα που αφορούν τα προαναφερθέντα ονόματα (B 511-516 Ασκάλαφος και Ιάλμενος, B 527-35 Αίας ο Λοκρός, B 734-737 Ευρύπυλος ο γιος του Ευαίμονα). Επιπλέον ο τρόπος κατονομασίας του Ευρύπυλου μόνο με το πατρωνυμικό του (190 *Euhaemone natus*) προϋποθέτει την καλή γνώση του ιλιαδικού καταλόγου ώστε ο αναγνώστης να αναγνωρίσει ποιος είναι ο αναφερόμενος ήρωας²⁴ και παράλληλα να εντοπίσει την απόκλιση στην αφηγηματική οργάνωση. Συνεπώς, η λέξη *iuxta* προσδιορίζει τον τρόπο με τον οποίο σχετίζονται τα λήμματα του καταλόγου μεταξύ τους και σε σχέση με το ομηρικό πρωτότυπο, δηλαδή συμβάλλει στη «δεικτική οικονομία» της περιγραφής.²⁵

Μόνο το πρώτο λήμμα του καταλόγου της επιτομής αναπαράγει με ακρίβεια όλα τα δεδομένα του αντίστοιχου ομηρικού, παρά τη δραστική αναγκαστική σμίκρυνσή του (B 494-510 ~ *Il. Lat.* 167-170):

22. Scaffai, *Ilias Latina*, ό.π., σ. 236 ad 167-221.

23. Βλ. B 581-590 (λήμμα για τις στρατιωτικές δυνάμεις του Μενελάου), B 603-614 (λήμμα για τις δυνάμεις του Αγαπήνορα). Το λήμμα που αφορά τον Νέστορα βρίσκεται στους στίχους 591-602, δηλ. ανάμεσα στα δύο προαναφερθέντα. Το ίδιο ισχύει και για το λήμμα το σχετικό με τον Φιλοκτήτη (B 716-728) που βρίσκεται σε άμεση συνάφεια με το λήμμα για τον Ποδαλείριο και Μαχάονα (B 729-733). Συνεπώς μια απλή αντιπαραβολή με το πρωτότυπο επιβεβαιώνει το γεγονός ότι τα ονόματα αυτά, όπως και στο πρωτότυπο, βρίσκονται *iuxta*, δηλ. γειτνιάζουν.

24. Βλ. Scaffai, *Ilias Latina*, ό.π., σ. 241 ad 189-190.

25. Για τον όρο «δεικτική οικονομία» βλ. W. Kemp, «Έργο τέχνης και θεατής: Η αισθητική της πρόσληψης», στο *Εισαγωγή στην Ιστορία της Τέχνης*, H. Belting - H. Billy - W. Kemp - W. Sauerländer - M. Warnke (επιμ.), μτφρ. Α. Γυιόκα, πρόλογος - επιμ. Μ. Παπανικολάου, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1995, σ. 311.

Βοιωτῶν μὲν Πηνέλεως καὶ Λήϊτος ἦρχον
 Ἄρκεσίλαός τε Προθοήνωρ τε Κλονίος τε,
 .....

τῶν μὲν πεντήκοντα νέες κίον, ἐν δὲ ἐκάστη
 κοῦροι Βοιωτῶν ἑκατὸν καὶ εἴκοσι βαΐνον

Peneleos princeps et bello Leitus acer,
 Arcesilaus atrox Prothoenorque Cloniusque
 Boeoti decies quinas egere carinas
 et tumidos valido pulsarunt remige fluctus

Ο προσδιορισμός *princeps* που αποδίδεται στο όνομα *Peneleos* λειτουργεί προγραμματικά: η επιλογή του μεταφραστή να ξεκινήσει τοποθετώντας πρώτο στη σειρά (*princeps*) τον Πηνέλεω αφενός μεν σηματοδοτεί την άμεση εξάρτησή του από το ομηρικό πρότυπο (ο Πηνέλεως αναφέρεται πρώτος και στον ομηρικό κατάλογο) και αφετέρου συνιστά ένα αυτοαναφορικό σχόλιο σχετικά με τον αφηγηματικό τρόπο οργάνωσης του υλικού και την τυπική δομή της απαρίθμησης στην οποία υπόκειται (ο Πηνέλεως είναι το πρώτο όνομα σε μια μακρά σειρά καταχωρίσεων ονομάτων).²⁶ Επιπλέον ο τρόπος καταχώρισης των ονομάτων *Leitus – Arcesilaus – Prothoenorque Cloniusque* και του τόπου προέλευσής τους (*Boeoti*) βρίσκεται σε προφανή αντιστοιχία με το ομηρικό πρότυπο: το *Leitus* κατέχει την ίδια μετρική θέση του στίχου, τα *Arcesilaus* και *Boeoti* κατέχουν την εμφατική πρώτη θέση των στίχων, τα *Prothoenorque Cloniusque* ακολουθούν την παρατακτική σύνδεση του πρωτοτύπου (τε – τε) με την αντίστοιχη συμπλοκή *que – que* και συγχρόνως αναπαράγουν το μετρικό φαινόμενο του ομηρικού προτύπου στον 5ο πόδα (μετρική έκταση του *que* στην άρση του 5ου πόδα).²⁷

Ωστόσο ο Βαΐβιος δεν αρκείται στην αναφορά του ονόματος του κάθε

26. Παρόμοιο αφηγηματικό σκοπό εξυπηρετεί και η συχνή χρήση της λέξης *πρώτος* σε επικλήσεις στην *Ιλιάδα* και στη *Θεογονία*. Βλ. Minton, ό.π., 191 και 209 (σχολιάζει τη χρήση της λέξης στην *Ιλ.* Α 218-221 και *Θεογ.* 114-116). Πβλ. την αυτοαναφορική λειτουργία της λέξης *prima* στο ποίημα που ανοίγει τη συλλογή ελεγείων του Προπέρτιου (1.1.1 *Cynthia prima suis miserum me cepit ocellis*) και τις παρατηρήσεις του M. Pincus, «Propercius's Gallus and the Erotics of Influence», *Arethusa* 37 (2004) 165-166 και συγκεκριμένα σ. 166: «... the inaugural words of the poem consist of the proper name Cynthia and the self-reflexive annotation *prima*, which draws attention to the "firstness" of the *incipit*». Για την αυτοαναφορική και προγραμματική σημασία του λεξιλογίου που σηματοδοτεί την αρχή ή το τέλος μιας αφήγησης βλ. S. Goldhill, *The Poet's Voice. Essays on Poetics and Greek Literature*, Cambridge University Press 1991, σσ. 286-300.

27. Βλ. Scaffai, *Ilias Latina*, ό.π., σ. 237 ad 168: «l'esametro ricalca B 495 in tutto e per tutto, con il polisindeto e l'allungamento di – *que* nell'arsi del 5° piede, secondo la formula greca Προθοήνωρ τε Κλονίος τε, davanti a *muta cum liquida*».

πολέμαρχου αλλά αποδίδει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους με τη χρήση των προσδιορισμών, όπως bello Leitus acer (167), Arcesilaus atrox (168), που δεν έχουν το αντίστοιχό τους στο ομηρικό πρότυπο.²⁸ Ο ενδεχόμενος τυπικός χαρακτήρας αυτών των προσδιορισμών και ίσως η αυθαίρετη κατανομή τους, η οποία εξαρτάται σε σημαντικό βαθμό από τη συμβατική διάρθρωση του εξαμέτρου (π.χ. η προσθήκη του δισύλλαβου επιθέτου atrox είναι αναγκαία για τη συμπλήρωση του στίχου),²⁹ αναπαράγει βέβαια το τυποποιημένο ομηρικό μοντέλο αλλά αναδεικνύει και τη λόγια φωνή του μεταφραστή, που αποτυπώνεται στη χρήση των βιργιλιανών – οβιδιανών ή άλλων λατινικών διακειμένων (η διατύπωση bello Leitus acer παραπέμπει στη βιργιλιανή διατύπωση *Aen.* 10.411 bellis acer Halaesus).³⁰

Αυτή η τάση του μεταφραστή να αναπαραγάγει το συμβατικό ομηρικό ιδιόλεκτο εμπλουτίζοντάς το με διακειμενικές ψηφίδες εντοπίζεται σε πολλά σημεία της μετάφρασης του αχαιϊκού καταλόγου. Συγκεκριμένα συχνή είναι η χρήση των τυπικών επιθέτων που προσδιορίζουν τα κύρια ονόματα· ειδικότερα, μέσω της επανάληψης των επιθετικών προσδιορισμών potens (177, 179, 187, 206), acer (167, 187, 196), fortis (184, 189 (fortissimus), 215) και ferox (175, 212) αναδεικνύεται ο λογοτυπικός τους χαρακτήρας και κατοχυρώνονται ως συμβατικοί περιγραφικοί προσδιορισμοί.³¹ Επιπλέον επίθετα όπως το ingens (179) ή ευρύτερες συνάφειες λέξεων όπως animisque insignis et armis (201) και fidus sollerti pectore Nestor / consilioque potens (176-177) αναπαράγουν συμβατικά επικά μοτίβα πολεμικής αρετής (ingens = πελώριος, animisque insignis et armis = ὄχ' ἄριστος)³² και ηθογραφικής παράστασης (οι στίχοι 176-177 συμπυκνώνουν τις παραδοσιακές ιδιότητες που αποδίδονται στον Νέστορα).³³

Αναπαραγωγή ενός εύχρηστου ομηρικού λογότυπου συνιστά και η περιφραση αφηρημένου ουσιαστικού + γενική ονόματος (174-175 Menelai

28. O. A. Ronconi, «Sulla tecnica delle antiche traduzioni latine da Omero», *SIFC* 34 (1962) 17 επισημαίνει αυτή την τάση του μεταφραστή της *Il. Latina*, δηλ. να προσθέτει προσδιορισμούς που δεν υπάρχουν στο πρωτότυπο και την ερμηνεύει ως εξής: «uno studio, un modo quasi meccanico di far risentire il sapore dell'epos».

29. Βλ. Scaffai, *Ilias Latina*, ό.π., σ. 237 ad 168.

30. Βλ. Ό.π., σ. 237 ad 167.

31. Μέσω της επανάληψης δημιουργείται η εντύπωση κανονικότητας, μονιμότητας και σταθερότητας και κατ' αυτόν τον τρόπο αναδεικνύεται η συμβατική τους φύση και κατοχυρώνεται η λογοτυπική τους χρήση. Βλ. σχετικά M. Edwards, *Όμηρος. Ο ποιητής της Ιλιάδος*, μτφρ. Β. Λιαπής - Ν. Μπεζαντάκος, Αθήνα, -Καρδαμίτσας, 2001, σ. 71.

32. Για το επίθετο ingens βλ. Scaffai, *Ilias Latina*, ό.π., σ. 239 ad 179 και K. E. Ingvarsson, «*Ingens dans la poésie et chez Tacite*», *Eranos* 48 (1950) 66-70. Για το συμβατικό επικό χαρακτήρα της συνάφειας animisque insignis et armis βλ. Scaffai, *Ilias Latina*, ό.π., σ. 244 ad 201.

33. Βλ. σχετικά Scaffai, *Ilias Latina*, ό.π., σ. 239 ad 176 sg.

... ardor ... Agapenoris ira, 204 Ithaci ... sollertia).³⁴ Η τριπλή χρήση αυτής της επικής περιφρασής αποδεικνύει ότι ο μεταφραστής αποσκοπεί μάλλον στη διατήρηση του ομηρικού λογοτυπικού ύφους παρά στην πιστή απόδοση του περιεχομένου, αφού στο ομηρικό πρωτότυπο δεν υπάρχει καμία αναφορά στον θυμόν του Αγαπήνορα που να δικαιολογεί τη διατύπωση Agapenoris ira.³⁵

Ωστόσο σ' αυτό το ομηρικό πλαίσιο αφήγησης³⁶ ελλοχεύουν γλωσσικές και θεματικές εκπλήξεις, οι οποίες υποδηλώνουν και επικυρώνουν την παρουσία της αυτόνομης φωνής του μεταφραστή. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο τρόπος σύστασης του Οδυσσέα: Ithaci ... sollertia. Η ταυτότητα του Οδυσσέα συντίθεται από το τυπικό χαρακτηριστικό του (sollertia), που συμπυκνώνει την επική του προϊστορία (Ὀδυσσεὺς πολύτροπος),³⁷ και από την αναφορά του τόπου καταγωγής. Ο μεταφραστής επιλέγει να αναδείξει τη sollertia του ήρωα επειδή αφενός μεν σημασιολογικά ανακαλεί στον νου του αναγνώστη την τυπική ευστροφία και πανουργία του Οδυσσέα και αφετέρου είναι αξιολογικά ουδέτερη και δεν προκαλεί την αρνητική τους κρίση για το ηθικό περιεχόμενο της πνευματικής ανωτερότητάς του. Παράλληλα, σ' αυτό το συνοπτικό πλαίσιο βιογράφησης και ηθογράφησης του ήρωα η αναφορά του ονόματός του δεν κρίνεται απαραίτητη γιατί η sollertia αναδεικνύει την ικανότητά του να μεταβάλλεται και να αλλάζει στην ανάγκη ταυτότητα.³⁸

34. Πρόκειται για μια από τις συνηθέστερες επικές λογοτυπικές περιφράσεις. Βλ. Scaffai, *Ilias Latina*, ό.π., σ. 238 ad 174 sg και σ. 245 ad 204. Επίσης Kirk, ό.π., σσ. 374-75 ad 658-660.

35. Βλ. Scaffai, *Ilias Latina*, ό.π., σ. 238 ad 174 sg. Σε αντίθεση με την περίπτωση του Αγαπήνορα, όπως παρατηρεί ο Scaffai, η διατύπωση Menelai ardor έλκει την αφετηρία της στη διατύπωση ἔτεο θυμῶ (B 589).

36. Η ομηρική φυσιογνωμία του καταλόγου της επιτομής δημιουργείται από τη χρήση εκφράσεων ή λεξιλογίου που αναπαράγει ομηρικούς λογότυπους. Στον στίχο 177 η φράση gemina cum prole suorum αντιγράφει τη λογοτυπική έκφραση διδυμάονε παῖδε (E 548 κ.α.)· το αρχετυπικό πρότυπο της φράσης gloria Myrmidonum (180) πρέπει να αναζητηθεί στην ομηρική λογοτυπική φράση μέγα κῆδος Ἀχαιῶν (π.χ. I 673) και το πρότυπο της έκφρασης Graium murus ... Achilles (191) στην καθιερωμένη, μέσω της λατινικής ποίησης, φόρμουλα Ἄχιλλεὺς ἔρκος Ἀχαιοῖσι (A 284 κ.α.). Παρόμοιες αντιστοιχίσεις μπορούν να γίνουν στην περίπτωση της φράσης horrida ... in arma (206-207) ~ ὄπλοισιν ἐν δεινοῖσιν (K 254) και του ρήματος ambire (211 (totidem) ... quot viribus a m b i t Achilles) ~ ἀμφιβαίνειν (Π 66-67 κ.α.). Οι αντιστοιχίσεις αυτές οφείλονται στον Scaffai, *Ilias Latina*, ό.π., σ. 239 ad 177, σ. 240 ad 180, σ. 242 ad 191, σ. 245 ad 206-207 και σ. 246 ad 211.

37. Ο P. Pucci, «The proem of the *Odyssey*», *Arethusa* 15 (1982) 51 επισημαίνει ότι το επίθετο πολύτροπος είναι το πρώτο σε μια σειρά επιθέτων με πρώτο συνθετικό το πολύς που αναδεικνύουν τα κύρια χαρακτηριστικά του Οδυσσέα: «versatility, manyness of travels, resources, tricks, stories ... of many turns of speech».

38. Βλ. Δ. Μαρωνίτης, *Αναζήτηση και Νόστος του Οδυσσέα. Η Διαλεκτική της Οδύσσειας*, Αθήνα, Κέδρος, 1971, σ. 83 (στο εξής: *Αναζήτηση και Νόστος*). Βλ. επίσης Pucci,

Επίσης ονομάζοντας τον Οδυσσέα με βάση τον τόπο καταγωγής του, παραπέμπει στην προηγούμενη λογοτεχνική παράδοση (τραγωδία, Βιργίλιος) όπου αυτός ο τρόπος κατονομασίας του συνδυάζεται με μια αρνητική αξιολόγησή του.³⁹ Η συνάφεια *sollertia Ithaci* προσδιορίζει ένα «πρόσωπο δίχως ονοματική ταυτότητα»⁴⁰ που κατοχυρώνει την υπόστασή του από την ένταση που δημιουργείται ανάμεσα στην παραδοσιακή ηθογραφική του παράσταση, όπως σημαίνεται από τα τυπικά σταθερά επίθετα (*Ithaci sollertia* = *Ithacus sollers*) και τις αρνητικές φωτοσκιάσεις της προσωπικότητάς του που προστίθενται στις λογοτεχνικές επιστροφές του μύθου και ανακαλούνται από το εθνικό *Ithacus* και το βιργιλιανό διακείμενο.

Αυτός ο εμπλουτισμός της επιτομής με διακειμενικές ψηφίδες επικυρώνει την παρουσία της φωνής του μεταφραστή, ο οποίος με τον ελεύθερο και συχνά ανατρεπτικό χειρισμό των μορφολογικών και υφολογικών συμβάσεων επιχειρεί μια αναπροσαρμογή του παραδοσιακού κώδικα.⁴¹ Η αναπροσαρμογή του παραδοσιακού ομηρικού κώδικα είναι αδιαμφισβήτητη και στον τρόπο με τον οποίο ο Βαίβιος υπονομεύει την καταλογική στατικότητα των ομηρικών λημμάτων αντικαθιστώντας ρήματα όπως *ἤρχον*, *ἡγεμόνευε* κ.λπ. με ρήματα κίνησης, καθώς οι αχαιϊκές δυνάμεις περιγράφονται σαν να έφταναν αυτή τη στιγμή στην Τροία.⁴²

Συγκεκριμένα, με την περιγραφή της επίπονης προσπάθειας των κωπηλατών που θέτει σε κίνηση τα πλοία (170 *et tumidos valido pulsarunt remige fluctus*, 181 *longa quaterdenis pulsarunt aequora proris*, 185 *valido pulsarunt remige pontum*, 194 *altaque ter denis sulcarunt aequora proris*) και τη χρήση ρημάτων όπως *agere* (173, 215-216), *insequi / sequi* (174-175, 196-197, 205, 218), *comitari* (191), *ducere* (198, 203, 204, 210-211, 216),

ό.π., 49-57. Σχετικά με το ζήτημα της αποσιώπησης του ονόματος του Οδυσσέα στο προοίμιο της *Οδύσσειας* και τη σημασία της βλ. Goldhill, ό.π., σσ. 4-5 και κυρίως σ. 4 σημ. 6 όπου παρατίθεται βιβλιογραφία για το θέμα αυτό.

39. Η άποψη αυτή τεκμηριώνεται στην εργασία μου με τίτλο «Το επεισόδιο του Σίνωνα (Verg. *Aen.* II 57-198): Μια ερμηνευτική προσέγγιση», *Δωδώνη: Φιλολογία* 26 (1997) 291-92. Ο W. B. Stanford, *The Ulysses Theme*, Οξφόρδη²1968, σ. 128 κ.ε., επισημαίνει ότι η αρνητική ηθογραφική παρουσίαση του Οδυσσέα στον Βιργίλιο επηρέασε όλη τη μεταγενέστερη λογοτεχνική παράδοση.

40. Βλ. Μαρωνίτης, *Αναζήτηση και Νόστος*, ό.π., σ. 109.

41. Σε παρόμοια συμπεράσματα καταλήγει και ο Πολυμεράκης, «Όψεις μεταφραστικής ποιητικής», ό.π., 200-201. Ο Scaffai, «Aspetti e problemi», ό.π., σσ. 1935-1936 διαπιστώνει πως η αναπροσαρμογή του ομηρικού ἥθους στον Βαίβιο προϋποθέτει τη ρωμαϊκή σχολική εμπειρία που βασίζεται στην ηθικολογική προσέγγιση του Ομήρου, ενώ συχνά η άμβλυνση του επικού κώδικα επιτυγχάνεται μέσω της υιοθέτησης του ελεγειακού γλωσσικού *registre*.

42. Βλ. Scaffai, *Ilias Latina*, ό.π., σ. 242 ad 191-192, όπου επισημαίνει εμφατικά τη διαφοροποίηση της επιτομής σ' αυτό το σημείο σε σχέση με το ομηρικό πρότυπο.

ire / ambire (176-178, 193, 206-207, 208-209, 211) instruere (182-183, 189-190) που αποδίδουν τις διάφορες τροπές της κινητικότητας των Αχαιών, επιχειρείται η άμβλυση της άκαμπτης και συμβατικής διάρθρωσης των ομηρικών στίχων⁴³ και κατά συνέπεια η μονότονη καταλογική απαρίθμηση αποκτά, ως ένα βαθμό, αφηγηματική δυναμικότητα.⁴⁴

Η ένταση της κίνησης σκιαγραφείται ιδιαίτερα αποτελεσματικά στους στίχους 170, 181, 185, 194 και 219, όπου η περιγραφή των πλοίων που σχίζουν τη θάλασσα (pulsare – sulcare) διαθέτει εικονοποιητική δύναμη. Η συντακτική δομή αυτών των στίχων υπόκειται σ' ένα συγκεκριμένο σχήμα, όπου μορφή και περιεχόμενο βρίσκονται σε αξιοθαύμαστη αντιστοιχία. Συνεπώς η ανάλυση του στίχου 170 είναι ενδεικτική του τρόπου που δομεί ο Βαίβιος και τους υπόλοιπους στίχους (181, 185, 194, 219).

Στον στίχο 170 (et tumidos valido pulsarunt remige fluctus) παρατηρούμε τη διπλή απομάκρυνση του προσδιορισμού από το προσδιοριζόμενο (tumidos fluctus – valido remige) και την τοποθέτησή τους σε χιαστό σχήμα. Η χρήση τριημιμερούς τομής μετά το tumidos και πενθημιμερούς μετά το valido συμβάλλει στην εμφατική ανάδειξη και της αφρισμένης θάλασσας (tumidos) και της δύναμης των κωπηλατών (valido). Η τοποθέτηση του pulsarunt ανάμεσα στο προσδιοριστικό επίθετο και το προσδιοριζόμενο ουσιαστικό χωρίζει τους δύο συνανηγόντες όρους (valido pulsarunt remige) και απεικονίζει την ιδιαίτερα δύσκολη προσπάθεια των κωπηλατών. Στον στίχο 219 (altaque ter denis sulcarunt aequora propris) ο αντίστοιχος χωρισμός των συνανηγόντων όρων (altaque aequora / ter denis propris) που επιφέρει η επένθεση του sulcarunt απεικονίζει και σε επίπεδο μορφής το σημασιολογικό του περιεχόμενο (sulcare = διατέμνω).⁴⁵

43. Από τη μελέτη των τυπικών στοιχείων των λημμάτων του ιλιαδικού καταλόγου δηλαδή από τη μελέτη της γενικής συντακτικής δομής των αναφορών στους αρχηγούς και στους τόπους καθώς και από τον τρόπο έκφρασης των αριθμών των πλοίων προκύπτει το συμπέρασμα ότι η μορφολογική ποικιλία διατηρείται στο ελάχιστο λειτουργικό όριο. Βλ. Kirk, *ό.π.*, σσ. 301-305.

44. Η βιργιλιανή καταλογική τεχνική αποτελεί το πρότυπο του Βαίβιου. Από τη μελέτη των καταλόγων της *Αινειάδας* προκύπτει ότι το κύριο σημείο διαφοροποίησης του Βιργιλίου από το ομηρικό του πρότυπο εντοπίζεται στη μετάβαση από τη μονότονη απαρίθμηση στην αφήγηση. Για το θέμα της καταλογικής τεχνικής του Βιργιλίου βλ. J. Gassner, *Kataloge im römischen Epos. Vergil - Ovid - Lucan*, Diss., Μόναχο 1972, σσ. 5-15. Βλ. επίσης E. Fraenkel, «Some aspects of the structure of *Aeneid* VII», *JRS* 35 (1945) 10 όπου επισημαίνει πόσο αξιοθαύμαστος είναι ο τρόπος με τον οποίο ο Βιργίλιος αποφεύγει τη δομική και υφολογική μονοτονία και A. Lesky, «Zwei Kataloge der *Aeneis*», *Studi in onore di L. Castiglioni I*, Φλωρεντία 1960, σσ. 531-542.

45. Στην περίπτωση των στίχων 181, 194 και 219 η διπλή απομάκρυνση του προσδιορισμού από το προσδιοριζόμενο δεν συνοδεύεται και από την τοποθέτησή τους σε χιαστό σχήμα. Κατά τα άλλα ισχύουν όσα αναφέρουμε και για τον στίχο 170. Στον στίχο 185 το σχήμα αυτό διαφοροποιείται εν μέρει καθώς δεν χρησιμοποιούνται δύο προσδιοριστικά

Η προγραμματική μετατόπιση του κέντρου βάρους του καταλόγου στην ακρίβεια απόδοσης των αριθμητικών δεδομένων (quot), που εντοπίσαμε στο προοίμιό του, επικυρώνεται στους δύο κατακλείδιους στίχους του (220-221) όπου δίνεται ο συνολικός αριθμός των συγκεντρωμένων αχαιϊκών πλοίων (bis septem ... minus quam mille ducentae = 1200-14 = 1186). Αυτός ο αριθμητικός υπολογισμός απουσιάζει από το ομηρικό πρωτότυπο πράγμα που αναδεικνύει το κριτήριο διαφοροποίησης των δύο καταλόγων.

3. Τρωικός κατάλογος

Οι δύο κατακλείδιοι στίχοι του αχαιϊκού καταλόγου της επιτομής επικυρώνουν την κινητικότητα ως το κυρίαρχο χαρακτηριστικό του (220-221 His ducibus Graiae Troiana ad litora puppes / bis septem venere minus quam mille ducentae), όπως δηλώνουν ο προσδιορισμός Troiana ad litora και το ρήμα κίνησης venere.⁴⁶ Συγχρόνως με τη συμπάρθεση Graiae – Troiana προβάλλεται ως βασικό θέμα αυτού του τμήματος της επιτομής η αντιστικτική παράθεση αχαιϊκών και τρωικών δυνάμεων και προαναγγέλλεται ο τρωικός κατάλογος των στίχων 222-251.

Μια σύγκριση ως προς το ποσόν και το ποιόν των ονομάτων των δύο καταλόγων κρίνεται απαραίτητη για την κατανόηση της λογικής στην οποία υπόκειται η σμίκρυνση του ιλιαδικού τρωικού καταλόγου στην επιτομή.⁴⁷

	Τρωικός κατάλογος (Όμηρος B 780-877)	Τρωικός κατάλογος (Επιτομή, Il. Lat. 222-251)
Ονόματα ηρώων	27	30
Γενεαλογικά	18	6
Μυθολογικά	2	–
Τοπωνύμια	38	1
Εθνικά-Φυλετικά	16	2
Σύνολο	101	39

επίθετα αλλά μόνο ένα (Tydides valido pulsarunt remige pontum).

46. Στον εισαγωγικό στίχο του τρωικού καταλόγου (222 Iamque citi appulerant classes camposque tenebant) αυτό το χαρακτηριστικό επανέρχεται (citi) και εντάσσεται σε μια περιγραφή της άφιξης των αχαιϊκών δυνάμεων στην Τροία. Βλ. Scaffai, *Ilias Latina*, ό.π., σ. 247 ad 222.

47. Τα αριθμητικά δεδομένα του ιλιαδικού τρωικού καταλόγου προέρχονται από τη Σιστάκου, ό.π., 241.

Διευκρινίζουμε ότι ο τρωικός κατάλογος διαθέτει περίτεχνη εισαγωγική σκηνή (B 780-815): ενώ οι Αχαιοί αναπτύσσονται, ο Δίας στέλνει την Ίριδα στους Τρώες που με τη μορφή του Πολίτη αναγγέλλει την έφοδο των αχαϊκών δυνάμεων. Ο Έκτορας λύει τη συνέλευση και οι τρωικές δυνάμεις βγαίνουν από την πόλη και παρατάσσονται στην πεδιάδα. Αυτή η σκηνή συμπύσσεται σε 6 στίχους της επιτομής (222-227). Η εύλογη προτεραιότητα που αποδίδει ο μεταφραστής στους Τρώες⁴⁸ επιβεβαιώνεται από τα αριθμητικά δεδομένα των ονομάτων των ηρώων: αντικαθιστά τον Πυλαιμένη (B 851) με τον Κόροιβο (*Il. Lat.* 249), που είναι γνωστός μόνο στη μεθομηρική επική παράδοση επιδεικνύοντας τη μυθογραφική αλλά και διακειμενική λογιосύνη του⁴⁹ και προσθέτει στον κατάλογο τα ονόματα του Πάρη, του Δηίφοβου, του Έλενου και του Πολίτη.⁵⁰

Από τα αριθμητικά δεδομένα προκύπτει ότι και πάλι κυρίαρχη δομική μονάδα του καταλόγου είναι το όνομα. Όπως και στο ομηρικό πρωτότυπο δεν δηλώνεται το μέγεθος των τρωικών στρατιωτικών τμημάτων και σε αρκετά λήμματα του τρωικού καταλόγου αναπαράγεται πιστά η δομή του πρωτοτύπου. Συγκεκριμένα στο στίχο 237 (*Archelochusque e Acamasque ferox Ante nore creti*) διατηρείται το πολυσύνδετο και η ταυτότητα των ηρώων συμπληρώνεται από το πατρωνυμικό όπως ακριβώς στο B 822-823 (... ἄμα τῷ γε δῶν Ἀντήνορος υἱε, / Ἀρχέλοχος τ' Ἀκάμας τε, μάχης εὔειδότε πάσης). Κατά παρόμοιο τρόπο στους στ. 238-239 (*nec non et proles generosa Lycaonis ibat / Pandarus*) αναπαράγεται πιστά το ιλιαδικό λήμμα όσον αφορά τη χρήση του πατρωνυμικού και τη διατήρηση του διασκελισμού στον τρόπο τοποθέτησης του ονόματος του ήρωα (B 826-827 τῶν αὐτ' ἦρχε Λυκάονος ἀγλαός υἱός, / Πάνδαρος).⁵¹

Τα χαρακτηριστικά και οι αρετές των ηρώων αποδίδονται με τη χρήση τυπικών επιθέτων που ανήκουν στο επικό ιδιόλεκτο και κατοχυρώνουν το λογοτυπικό τους χαρακτήρα ως λατινικά διακείμενα: η συνά-

48. Η μετάφραση της *Ιλιάδας* υπόκειται σε μια «οικειοποιητική» μέθοδο και ως εκ τούτου σ' αυτό το πλαίσιο της αφομοιωτικής προσέγγισης του ομηρικού κειμένου (εκρωμαϊσμός) οι Τρώες ως γενάρχες των Ρωμαίων παρουσιάζονται θετικά. Σχετικά με τους μεταφρασεολογικούς όρους που χρησιμοποιούνται εδώ βλ. Ε. Γκαστή, «Κικέρωνος *Tusc. Disp.* 2.VIII.20-IX.22: Η ποιητική του πρωτοτύπου (Σοφοκλής *Τραχίνια* 1046-1102) και η μεταφραστική ποιητική», *Πρακτικά Ζ' Πανελληνίου Συμποσίου Λατινικών Σπουδών*, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 135 σημ. 4, και Σ. Γεωργακοπούλου, «Ο Φαίδρος ως μεταφραστής: Η θεωρία του *convertere ut poeta* και το μοντέλο της “κλειστής” μετάφρασης», *Πρακτικά Ζ' Πανελληνίου Συμποσίου Λατινικών Σπουδών*, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 215 σημ. 35.

49. Βλ. Scaffai, *Ilias Latina*, ό.π., σ. 254 ad 249.

50. Στο B 791-792 στην εισαγωγική σκηνή ο Πολίτης, ένας από τους γιους του Πριάμου, αναφέρεται ως ο σκοπός τη μορφή του οποίου παίρνει η Ίρις.

51. Βλ. Scaffai, *Ilias Latina*, ό.π., σ. 251 ad 237 και ad 238 sg.

φεια pater ... Saturnius (223), καθιερωμένη ήδη στη λατινική λογοτεχνία, αναπαράγει την ομηρική τυπική φράση πατήρ Κρονίδης.⁵² ο χαρακτηρισμός forma melior (233) για τον Πάρη αναπαράγει τα ομηρικά θεοειδής / είδος ἄριστε και αναδεικνύει την ισόθετη ομορφιά του και τη συνακόλουθη ματαιοδοξία του.⁵³ Το λογοτυπικό ύφος του ομηρικού προτύπου ανιχνεύεται και στη συχνή χρήση τυπικών επιθέτων που προσδιορίζουν τα κύρια ονόματα: fortis (233, 235), ferox (237, 243) ingens (242, 247), insignis (241), bonus (244), clarus (243, 249), magnanimus (242), inclitus (248). Επίσης πρέπει να επισημάνουμε τη λογοτυπική φύση των συμπλοκών clarus ... aetate (243) και florentes aetate viri (247), όπου ο μεταφραστής ακολουθεί τις παραγωγικές διαδικασίες της ομηρικής ποιητικής γραμματικής υιοθετώντας τα σχήματα και τις δομές που καθιερώθηκαν από τους Ρωμαίους επικούς ποιητές.⁵⁴ Επιπλέον, η τοποθέτηση του τύπου armis (184, 201, 233, 239, 244) σε μια συγκεκριμένη θέση (την τελευταία του στίχου) ανταποκρίνεται στην αυξανόμενη τάση «εντοπισμού» που παρουσιάζουν οι ομηρικοί λογότυποι.⁵⁵

Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί ο Αινείας του οποίου ο εξέχων ρόλος στην ίδρυση της ιουλιο-κλαυδιανής δυναστείας προβάλλεται με τον προσδιορισμό sacer και το μητρωνυμικό (Veneris certissima proles).⁵⁶ Στο σημείο αυτό ο μεταφραστής διαρρηγνύει τον λογοτυπικό δεσμό της βιργιλιανής φράσης pius Aeneas και εστιάζει στην προνομιακή σχέση του Αινεία με τους θεούς που απορρέει από τη θεϊκή του προέλευση (Veneris proles) και επικυρώνεται ανεπιφύλακτα μέσω του επιθετικού προσδιορισμού certissima.

Ο μεταφραστής οργανώνει τον τρωικό κατάλογο σε 3 λήμματα: Το πρώτο αναπτύσσεται σε 5 στίχους και περιέχει 7 ονόματα (233-237), το δεύτερο σε 3 στίχους και περιέχει 6 ονόματα (238-240) και το τρίτο σε 9

52. Βλ. Scaffai, ό.π., σ. 248 ad 223.

53. Ο Πολυμεράκης, «Το επεισόδιο της μονομαχίας», ό.π., 117-118 σημ. 18 και σ. 127, παρατηρεί ότι ο Βαίβιος, εντάσσοντας το στοιχείο της θεϊκής ομορφιάς του Πάρη σε αρνητικά συμφραζόμενα, επιχειρεί μια αποκλίνουσα ηθογραφική του παρουσίαση σε σχέση με το ομηρικό κείμενο.

54. Βλ. Scaffai, *Ilias Latina*, ό.π., σ. 252 ad 243 και σ. 253 ad 247.

55. Για τον όρο «εντοπισμός» και τον λογοτυπικό του χαρακτήρα βλ. Β. Hainsworth, *Ομήρου Ιλιάδα. Κείμενο και Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, τομ. Γ' (Ραψ. I-M), επιμ. Α. Ρεγκάκος, μτφρ. Μαρία Καίσαρ, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2004, σσ. 89-92. Για τη συνάφεια fortis in armis βλ. H. Silvestre, «Un cliché peu étudié: "fortis in armis"», *ALMA* 32 (1962) 255-257.

56. Ο Scaffai, *Ilias Latina*, ό.π., σ. 251 ad 236 παρατηρεί τα εξής: «Coll'attributo sacer, penso che Bebio abbia voluto alludere non tanto al pius virgiliano, bensì al fatto che Enea è segnato dai fati in quanto *Romanae stirpis origo* (Verg. A. 12,166) quasi un sacerdote interprete della volontà divina».

στίχους και περιέχει 17 ονόματα (241-249). Το ιδιαίτερο συντακτικό και δομικό γνώρισμά τους είναι η παρατακτική σύνδεση των ονομάτων συναρμοσμένων με το *que ... que ... et, et ... que ... et ... atque* (σε διάφορες παραλλαγές) που εμπλουτίζεται με τη χρήση υποτεταγμένου λόγου (244 *cum quibus ... venire*, 247-248 *quos ... sequitur*), ενώ χρησιμοποιούνται αποκλειστικά ρήματα κίνησης (233, 248 *sequitur* / 238, 241 *ibat* και 245 *venere*).⁵⁷ Αυτή η επιμονή στην παρατακτική σύνδεση των ονομάτων απεικονίζει σε συντακτικό επίπεδο την άμεση ανταπόκριση όλων των Τρώων ηγετών και των αρχηγών των συμμαχικών τους δυνάμεων στο κάλεσμα του Έκτορα να σπεύσουν για τη μάχη (226-227 *Priamides Hector totamque in proelia pubem / festinare iubet portisque agit agmen apertis*). Με άλλα λόγια η ταυτόχρονη (*simul*: 235, 248 / *una*: 245) και χωρίς καμιά χρονοτριβή (225 *Nec mora*) άφιξή τους προβάλλεται και επιβάλλεται ως κυρίαρχο στοιχείο με την αξιοσημείωτη υπερβολή του παρατακτικού συντακτικού τρόπου. Η αμεσότητα αντίδρασης του Έκτορα στο μήνυμα της Ίριδας και η ταχύτητα συγκέντρωσης των τρωικών δυνάμεων κυριαρχεί και στο ομηρικό πρωτότυπο: "Ὡς ἔφαθ', Ἐκτωρ δ' οὐ τι θεᾶς ἔπος ἠγνοίησεν, / αἴψα δὲ λῦσ' ἄγορῆν· ἐπὶ τεύχεα δ' ἔσσεύοντο· / πᾶσαι δ' ὠἴγνυντο πύλαι, ἐκ δ' ἔσσυτο λαός (B 807-809). Ο μεταφραστής δεν αρκείται σε μια πιστή απόδοση του περιεχομένου αναπαράγοντας τις μεταφραστικές μονάδες του πρωτοτύπου (*αἴψα* = *nec mora*, *ἔσσεύοντο*, *ἔσσυτο* = *festinare*, *ὠἴγνυντο πύλαι* = *portisque apertis*) με βάση τις γραμματικές και συντακτικές δομές της μεταφραστικής γλώσσας, αλλά μέσω της υπερβολής του παρατακτικού συντακτικού τρόπου επιχειρεί μια διεύρυνση του επικοινωνιακού μηνύματος του πρωτοτύπου μεταβάλλοντας την «ποιητική» του.

Ο ασθματικός σχεδόν ρυθμός άφιξης των τρωικών δυνάμεων και η χρονική σύμπτωση της συγκέντρωσής τους εκφράζεται γλωσσικά με τη συσσωρευτική παρατακτική σύνταξη, που αποτυπώνει το χρονικά ταυτόχρονο υποβάλλοντας παράλληλα την αίσθηση ενός συγχρονισμού στο χώρο (όλοι μαζί φθάνουν ταυτόχρονα στο ίδιο σημείο).⁵⁸ Σ' αυτό το πλαίσιο η χρήση του *continuo* (225) είναι αυτοαναφορική, καθώς παραπέμπει στην αφηγηματική τεχνική του μεταφραστή με την οποία υποδηλώνει το ταυτόχρονο των πράξεων και το χρονικό αλλά και χωρικό σημείο σύ-

57. Οι σχετικές παρατηρήσεις της Σιστάκου, ό.π., 243, για τον αργοναυτικό κατάλογο αποτελούν τη βάση για τις σκέψεις που διατυπώνουμε στο σημείο αυτό.

58. Στον κατάλογο των ιταλικών δυνάμεων στο 7ο βιβλίο της *Αινειάδας*, ο Βιργίλιος αξιοποιεί με παρόμοιο τρόπο τη συσσωρευτική χρήση των αντωνυμιών για να αποδώσει την εντύπωση της άφιξης του αμέτρητου πλήθους από όλα τα μέρη της Ιταλίας σ' ένα κοινό σημείο συνάντησης. Βλ. σχετικά Fraenkel, ό.π., 10.

γκλισής τους. Συγκροτείται, συνεπώς, ένα «συνεχές» χρόνου και χώρου (continuo) που αποτυπώνεται στο αφηγηματικό «συνεχές» της συντακτικής δόμησης του κειμένου.

Ένας ιδιαίτερος αφηγηματικός ελιγμός που εντοπίζεται στον τρωικό κατάλογο της επιτομής αφορά τη σκηνή αρματώματος του Έκτορα στους στίχους 228-232: *cui fulgens auro cassis iuvenile tegebat / omni parte caput, munibat pectora thorax / et clipeus laevam, dextram decoraverat hasta / ornabatque latus mucro; simul alta nitentes / crura tegunt ocreae, quales decet Hectoris esse*. Πρόκειται για την παρεμβολή μιας σκηνής που δεν υπάρχει στο ομηρικό πρωτότυπο σ' αυτό το σημείο του τρωικού καταλόγου, αλλά έλκει την αφετηρία της στη σκηνή αρματώματος του Πάρη (Γ 330-338).⁵⁹

Στην *Ιλιάδα* η σκηνή αρματώματος του Πάρη είναι η πρώτη από τις τέσσερις που απαντούν στο έπος (οι υπόλοιπες αφορούν τον Αγαμέμνονα Λ 17-45, τον Πάτροκλο Π 131-144 και τον Αχιλλέα Τ 369-391). Βασικά η πανοπλία και τα όπλα παραμένουν τα ίδια σε κάθε περίπτωση και φοριούνται με την ίδια σειρά: περικνημίδες, θώρακας, ξίφος / ασπίδα, περικεφαλαία, δόρυ / δόρατα.⁶⁰ Ο Βαίβιος διαφοροποιεί τη σκηνή οπλισμού και ως προς το πρόσωπο που αρματώνεται (πρόκειται για τον Έκτορα στον οποίο δεν αφιερώνεται καμιά σκηνή οπλισμού στην *Ιλιάδα*) και ως προς την ανάπτυξη της περιγραφής, παραλλάσσοντας τη σειρά: περικεφαλαία (cassis), θώρακας (thorax), ασπίδα (clipeus), δόρυ (hasta), ξίφος (mucro), περικνημίδες (ocreae).

Το κίνητρο της παραλλαγής πρέπει να το αναζητήσουμε στην προσπάθεια του μεταφραστή να αποδώσει τη συμπλοκή *κορυθαίολος Έκτωρ*, που εμφανίζεται για πρώτη φορά στο Β 816 και προβάλλει την πιο χαρακτηριστική ιδιότητα του Έκτορα, δηλαδή την ιδιαιτερότητα του κράνους του να διακρίνεται από τη λάμψη του (*cui fulgens auro cassis ... tegebat caput*). Αποδίδοντας μ' αυτόν τον τρόπο το επίθετο *κορυθαίολος* ο μεταφραστής απορρίπτει τη σημασία *κορυθαίολος* = «με την περικεφαλαία του να σείεται» και αναδεικνύει την ιδιαιτερότητα του εξοπλισμού του Έκτορα. Με την πρόταξη της περικεφαλαίας και τη συνακόλουθη ανατροπή της καθιερωμένης ανάπτυξης της περιγραφής, ο μεταφραστής σχολιάζει ένα πρόβλημα της φιλολογικής κριτικής (σχετικά με την ακριβή σημασία του επιθέτου *κορυθαίολος*) και αναδεικνύει τη νεωτερική λογισύνη του.⁶¹

59. Βλ. Scaffai, *Ilias Latina*, ό.π., σ. 249 ad 228-232.

60. Βλ. Kirk, ό.π., σσ. 490-491 ad Γ 330-338.

61. Για τον τρόπο με τον οποίο η φιλολογική και ποιητική λειτουργία συμφύρονται στους νεωτερικούς ποιητές βλ. Ε. Σιστάκου, *Η Γεωγραφία του Καλλίμαχου και η νεωτερική*

Η φράση *quales decet Hectoris esse* (232) που ολοκληρώνει την περιγραφή, ενώ αναφέρεται στις περικνημίδες, αποτελεί στην ουσία ένα αυτοαναφορικό σχόλιο: ο μεταφραστής φαίνεται να δικαιολογεί την ιδιαίτερη μεταχείριση που επιφυλάσσει στον Έκτορα⁶² τονίζοντας πως όχι μόνο ο οπλισμός αυτός αξίζει σ' έναν τέτοιο άνδρα (*decet*) αλλά και η απόκλιση από το αφηγηματικό σχήμα του ιλιαδικού καταλόγου υπόκειται στην αναγκαιότητα της ερμηνευτικής παρέμβασης του μεταφραστή, ο οποίος, διορθώνοντας μια «παράλειψη» του πρωτοτύπου, εισάγει μια σκηνή αρματώματος τέτοια που να αξίζει στον Έκτορα.

Οι στίχοι 233-234 (*Hunc sequitur forma melior, tunc fortis in armis, / belli causa Paris, patriae funesta ruina*) ολοκληρώνουν την ερμηνευτική παρέμβαση του μεταφραστή, καθώς, σε αντίθεση με το ομηρικό πρότυπο, στον τρωικό κατάλογο της επιτομής γίνεται μνεία του Πάρη.⁶³ Η διατύπωση *Hunc* (δηλαδή τον Έκτορα) *sequitur ... Paris* επιβεβαιώνει την προτεραιότητα που αποδίδει ο Βαίβιος στον Έκτορα, την οποία επικυρώνει και σε αφηγηματικό επίπεδο αφιερώνοντάς του μια σκηνή αρματώματος. Επιπλέον η διατύπωση *tunc fortis in armis* αποδίδει την εικόνα του ήδη αρματωμένου Πάρη, γεγονός που καθιστά περιττό να του αφιερώσει ο μεταφραστής μια σκηνή αρματώματος. Με αυτόν τον συγκεκριμένο εκφραστικό ελιγμό ο Βαίβιος καταθέτει και ένα σχόλιο μεταφραστικής ποιητικής: το *tunc*, ένας όρος με έντονο δεικτικό περιεχόμενο, σηματοδοτεί τη μεταβολή της εστίασης που επιφέρει ο μεταφραστής στο προγενέστερο κείμενο, το οποίο τοποθετείται στο λογοτεχνικό παρελθόν (*tunc*), μεταβάλλοντας την αφηγηματική του οργάνωση με την κατάργηση της σκηνής αρματώματος του Πάρη. Η σκηνή αυτή έχει αντικατασταθεί από τη σκηνή οπλισμού του Έκτορα, ο οποίος την αξίζει πραγματικά σε αντίθεση με τον Πάρη που είναι ο καταστροφέας της πατρίδας του. Αυτό το αξιολογικό σχόλιο (*patriae funesta ruina*) δικαιώνει και σε ηθικό επίπεδο (*decet*) την αφηγηματική απόκλιση του μεταφραστή.

Η γνώμη – κατακλείδα (250-251 *His se defendit ducibus Neptunia Troia / vicissetque dolos Danaum, ni fata fuissent*) του τρωικού καταλόγου, αλλά και γενικότερα αυτού του τμήματος της επιτομής που αποδίδει τους δύο ιλιαδικούς καταλόγους, επιβεβαιώνει τα φιλοτρωικά και ανθελληνικά συ-

ποίηση των ελληνιστικών χρόνων, Αθήνα, MIET, 2005, σσ. 258, 262 και 265. Για το πρόβλημα ερμηνείας του επιθέτου *κορυθαίολος* βλ. Kirk, ό.π., σσ. 406 και 408 ad B 816.

62. Βλ. Scaffai, *Ilias Latina*, ό.π., σ. 250 ad 232: «Con questa γνώμη che chiude i versi dedicati all'armamento di Ettore, Bebio vuole ribadire la preminenza di Ettore, l'unico eroe degno d'indossare una tale armatura».

63. Ο στίχος 235 περιλαμβάνει τα ονόματα του Δηίφοβου, του Έλενου και του Πολίτη που δεν περιέχονται στον ιλιαδικό τρωικό κατάλογο. Βλ. Scaffai, *Ilias Latina*, ό.π., σ. 251 ad 235 που εντοπίζει την αφετηρία αυτού του στίχου στο M 93 κ.ε.

ναισθήματα του μεταφραστή που καθορίζονται από τον ορίζοντα προσδοκιών των Ρωμαίων αναγνωστών.⁶⁴ Σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση αυτού του ορίζοντα προσδοκιών έχει διαδραματίσει η ρωμαϊκή λογοτεχνική παράδοση και κυρίως η *Αινειάδα*, όπου ο δόλος των Ελλήνων και ο ρόλος των *fata* συγκροτεί το πλαίσιο πρόσληψης της πτώσης της Τροίας. Παράλληλα, οι δύο αυτοί στίχοι βρίσκονται σε αμοιβαία ανταπόκριση με τους δύο κατακλείδιους στίχους του αχαιϊκού καταλόγου (220-21). Το αποτέλεσμα της πολεμικής αναμέτρησης Ελλήνων – Τρώων που υποβάλλεται από τη συμπάραθεση *Graiae – Troiana* (220) δίνεται στο στίχο 251, όπου η νίκη των Τρώων παρουσιάζεται ως μια ανεκπλήρωτη ευχή που ανήκει στον χώρο του φαντασιακού. Επιπλέον, στην επιθετικότητα των Ελλήνων, που υπόκειται στη διατύπωση *Troiana ad litora ... venire*, απαντά η αμυντική διάταξη των τρωικών δυνάμεων (250 *se defendit*).

Ανακατατάσσοντας τα βασικά εξαγόμενα της μελέτης μου τα κωδικοποιώ στις ακόλουθες συμπερασματικές προτάσεις:

(1) Στη μεταφραστική απόδοση του αχαιϊκού και τρωικού καταλόγου ο Βαίβιος επιχειρεί να αναπαραγάγει τις υφολογικές συμβάσεις των αντίστοιχων ιλιαδικών καταλόγων και να διατηρήσει τα ιδιαίτερα ειδολογικά και τυπολογικά χαρακτηριστικά τους. Ως εκ τούτου οι συμπεριλαμβανόμενοι κατάλογοι της επιτομής έχουν ως κύριο διακριτικό την ονοματοκεντρικότητα και παράλληλα χρησιμοποιούνται οι τεχνικές και οι συμβάσεις του ομηρικού προτύπου (λογοτυπική φόρμα, παρατακτική σύνδεση των ονομάτων).

(2) Ο αχαιϊκός κατάλογος της επιτομής διαφοροποιείται σε σχέση με το ιλιαδικό πρότυπο ως προς τη βασική δομική του αρχή: η δόμηση με βάση το γεωγραφικό κριτήριο κατά το πρότυπο του περίπλου ή της περιήγησης αντικαθίσταται από τη δόμηση με βάση το αριθμητικό κριτήριο. Κατά συνέπεια η σειρά απαρίθμησης του κάθε στρατιωτικού τμήματος και του αρχηγού του καθορίζεται από τον αριθμό των πλοίων και όχι από την αντίστοιχη θέση που κατέχει στην αφηγηματική οργάνωση του πρωτοτύπου με βάση τη γεωγραφική ακολουθία.

(3) Η επιλογή διαφορετικού κριτηρίου δόμησης του αχαιϊκού καταλόγου της επιτομής συνεπιφέρει τη συρρίκνωση της γεωγραφικής εστίασης και τη διαφοροποίηση ως προς τον χειρισμό της ονοματολογίας (υποτίμηση των γεωγραφικών ονομάτων – κυριαρχία των ανθρωπωνυμίων).

(4) Παρά την πιστή αναπαραγωγή της ομηρικής λογοτυπικής έκφρασης και των τυπικών ειδολογικών χαρακτηριστικών του καταλόγου, στην επιτομή ελλοχεύουν γλωσσικές και θεματικές εκπλήξεις, οι οποίες υπο-

64. Βλ. Scaffai, *Ilias Latina*, ό.π., σ. 254 ad 250-51.

δηλώνουν και επικυρώνουν την παρουσία της φωνής του μεταφραστή. Συγκεκριμένα, η ανατρεπτική τάση του συνοψίζεται στα ακόλουθα στοιχεία που εντοπίσαμε στον αχαιϊκό και τρωικό κατάλογο: υπονόμηση της καταλογικής στατικότητας, ελεύθερος χειρισμός των ομηρικών υφολογικών συμβάσεων, όπως προέκυψε από την σαφώς «νεωτερική» προσέγγιση της συσσωρευτικής παρατακτικής σύνταξης, χρήση αφηγηματικών ελιγμών που προτείνουν μια διαφορετική ανάγνωση του ομηρικού πρωτοτύπου και συμβάλλουν στην μετατόπιση ή και στη ριζική αλλαγή της εστίασης.

(5) Η διακειμενική φόρτιση της μεταφραστικής απόδοσης του ομηρικού κειμένου επιτρέπει στο Βαίβιο να «εκλύει το συνειρμικό δυναμικό»⁶⁵ των διακειμένων μέσα στις λογοτεχνικές και πολιτικές συγκυρίες της εποχής του και αναδεικνύει τον «μετακειμενικό» χαρακτήρα της δικής του ποιητικής. Χρησιμοποιώ τον όρο «μετακειμενικός» για να αποδώσω τη διπλή λειτουργία που επιτελεί η επιτομή: δεν αποτελεί απλώς μια μετάφραση του ομηρικού κειμένου αλλά σχολιάζει παράλληλα την ποιητική του μέσω του διακειμενικού κώδικα.

Συνεπώς η μεταφραστική ποιητική του Βαίβιου στον κατάλογο της επιτομής πρέπει να εκληφθεί ως μια συνειδητή άσκηση ποσοτικής σμίκρυνσης με βάση τις τεχνικές και τις συμβάσεις του ομηρικού πρωτοτύπου και παράλληλα ως μια νεωτερική άσκηση ποιοτικής διαφοροποίησης με βάση τις ρωμαϊκές λογοτεχνικές και πολιτικές συντεταγμένες (διακείμενα – φιλονερόνια προπαγάνδα).

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

ΕΛΕΝΗ ΓΚΑΣΤΗ

---

65. Την έκφραση στα εισαγωγικά δανειζομαι από τον Θ. Παπαγγελή, *Η ποιητική των Ρωμαίων «Νεωτέρων»*, Αθήνα, MIET, 1994, σ. 102.